

GEEN GEZEIK, IEDEREEN GELIJK

Het radicale emancipatiedenken van Jacques Rancière

door Ger Groot

De meeste vooraanstaande filosofen hebben in de grond van de zaak één briljant idee. Dat lijkt bescheiden, tot we beseffen dat de meesten van ons in hun leven niet één oorspronkelijk idee zullen bedenken. Nooit op de gedachte komen dat logica iets aards is en samenvalt met de ontwikkelingswetten van de werkelijkheid, zoals Hegel. Dat het spreken een machtshandeling is en niets meer, zoals Nietzsche. Of dat de ideale waarden die wij koesteren onderling niet per se verenigbaar hoeven te zijn, zoals Isaiah Berlin.

Wat is het éne briljante idee van Jacques Rancière, de Franse filosoof die inmiddels zo'n 25 boeken op zijn naam heeft staan en sinds een jaar of vijf ook tot het Nederlands taalgebied is doorgedrongen? Vier boeken van hem verschenen inmiddels in vertaling, een begeleidende essaybundel belichtte zijn denken. Ook in het recent verschenen lexicon *De nieuwe Franse filosofie* (red. Bram Leven, Aukje van Rooden e.a., uitg. Boom, Amsterdam, 2011) kreeg hij een plaats toegewezen.

Net als zijn generatiegenoot Alain Badiou was de al even robuust-linkse Rancière een leerling van het marxistische kopstuk Louis Althusser. En net als Badiou kreeg ook hij pas op latere leeftijd een groot publiek: Rancière is van 1940, Badiou van 1937. Gesandwiched tussen de generatie van meesterdenkers als Deleuze, Foucault, Derrida en Baudrillard en de veel liberaler of zelfs steeds rechtser georiënteerde generatie van Marcel Gauchet tot Alain Finkielkraut, konden beiden uitgroeien tot de hoop van een nieuwe protestbeweging (*indignados*, *Occupy*) die aan het begin van het nieuwe millennium de traditie van mei-68 nieuw leven leken te willen inblazen.

Zeker voor Rancière is dat laatste niet toevallig. Ook hij werd door de meirevolutie van 1968 diep beïnvloed. Zo diep zelfs dat er ook een revolutie plaatsvond in de relatie tot zijn leermeester Althusser, aan wiens emblematische bundel *Lire le Capital* ('Het Kapitaal lezen') hij in 1965 nog een bijdrage had

geleverd. Leermeesterschap en de daarmee gepaard gaande verhouding van ongelijkheid zijn onverenigbaar met het emancipatie-elan van een werkelijke bevrijding, zo stelde Rancière in 1974 in zijn boek *La leçon d'Althusser* ('De les van Althusser') vast. En niet alleen Althusser's persoonlijke relaties tot zijn leerlingen maar ook zijn hele filosofie was doorgetrokken van deze ongelijkheidsgedachte.

Niet deze vadermoord zou Rancière echter dertig jaar later tot een kopstuk van het linkse denken maken. Daarvoor was eerder de samenhang tussen politiek en esthetiek die hij in zijn oeuvre zou aanbrengen verantwoordelijk. Niet bij toeval werd zijn werk in ons taalgebied geïntroduceerd onder de titel *Het esthetische denken*, in een bundel waarin twee van zijn boeken werden samengebracht: 'Het delen van het zintuiglijk waarneembare: Esthetiek en politiek' en 'Het esthetisch onbewuste', voornamelijk een discussie met Freud.

Die wending markeert een van de grote verschillen tussen Rancière en Badiou. Terwijl de eerste zich richt op de kunst, richt de tweede zich op de wiskunde. Terwijl Rancière in de politiek een bijna anarchistisch gelijkheidsprincipe postuleert, leunt Badiou op de harde traditie van het (impliciet elitaire) voorhoeden denken van de leninistisch-maoïstische traditie.

Zo onbegrijpelijk als dat laatste na de avonturen van de twintigste eeuw moet klinken, zo sympathiek klinkt van de weeromstuit het eerste. Maar zonder problemen is dat niet. Want politiek en esthetiek hebben van oudsher een ongemakkelijke relatie. De grootmeesters van de versmelting van politiek en kunst waren bij uitstek de nazi's, zo maakte Walter Benjamin al vóór de Tweede Wereldoorlog duidelijk. En een dergelijk regime is wel het laatste wat Rancière zou beogen.

Zijn voorbeeld is dan ook niet de imperiale esthetica van Lodewijk XIV, maar het romantische denken dat vooral in Schillers *Brieven over de esthetische opvoeding van de mens* tot uitdrukking komt. Rond 1800 vond er volgens Rancière een omslag plaats in het denken over kunst. Niet langer bleven

genres scherp gescheiden en bestonden er duidelijke opvattingen over wat wel en niet toonbaar of zegbaar was. Anders dan in het voorafgaande (op Aristoteles teruggaande) 'representatieve' regime van de kunst werd nu alles tot voorwerp van een esthetische beschouwing en bevrijdde de kunst zich uit de kluisters van genregebonden taboes.

Het gevolg was de bevrijding van een (in de woorden van Schiller) 'esthetische stemming' die over de grenzen van de kunst heen reikte en het de mens mogelijk maakte zichzelf werkelijk te realiseren. In dat laatste, zo benadrukt ook Rancière, ligt de politieke dimensie van deze esthetische omwenteling. De aldus bereikte vrijheid geeft stem aan wat onhoorbaar was gemaakt door de taboegrenzen van het politieke bestel en wijst kunst en filosofie de taak toe deze grenzen in een voortdurende reflectie steeds weer opnieuw te ontregelen.

In zijn eveneens vertaalde bundel kunstfilosofische beschouwingen *De toekomst van het beeld* geeft Rancière een fraaie illustratie van de taboes waardoor het 'representatieve regime' werd gekenmerkt. Een tragedie als *Koning Oedipus* werd in de 17de-18de eeuw niet meer opvoerbaar geacht omdat de verschrikking van een man die zich de ogen uitsteekt in al het realisme van de 'representatie' onverdraaglijk werd. Datzelfde maakte de plot van een koning die jarenlang geen weet heeft van de betekenis van wat hij zelf heeft gedaan daarenboven té onwaarschijnlijk om nog te kunnen worden geloofd.

Corneille moest dan ook allerlei kunstgrepen toepassen om de plot in een her-dichting van deze tragedie aanvaardbaar te maken. Maar precies daarom is de *Oedipe* van Corneille zelf ná de esthetische omwenteling onspeelbaar geworden, aldus Rancière. De trucs die terwille van het realisme van de representatie werden toegevoegd, bleken grotesk toen dit realisme zelf niet meer als kunstzinnige eis werd aanvaard.

In het 'spel' (een eveneens aan Schiller ontleend beginsel) van genres, kunstprocedures en steeds weer opnieuw overschreden grenzen ontvouwt zich vanaf dat ogenblik

de werkelijke esthetische bevrijdingskracht. In de bundel *De fabel van de cinema* illustreert Rancière dat fraai met talloze voorbeelden uit de filmkunst, die ook elders in zijn werk nog meer dan de beeldende kunst de referentie van zijn esthetische denken lijkt te zijn. Alle elementen in kunst en werkelijkheid gaan met elkaar op gelijke voet een interactie aan, zonder grens, uitsluiting of hiërarchie.

'Gelijkheid' blijkt dan ook het sleutel-idee van Rancière — en dat is na een periode waarin *verschil* (of differentie) in de Franse filosofie het wachtwoord vormde zeker een verandering. Niet dat Rancière daarmee 'uniformiteit' zou bedoelen: daarmee zou opnieuw het esthetisch-politieke model van het nazisme terugkeren. Eerder is 'gelijkberechtiging' bedoeld: een moreel-politieke categorie die op natuurlijke wijze samenvloeit met het emancipatie-ideaal dat Rancière na mei-'68 tot zijn breuk met Althusser bracht.

'Gelijkheid' betekent immers ook het uitwissen van het verschil tussen leraar en leerling en daarmee van de gedachte dat kennis iets zou zijn dat van de eerste op de tweede wordt overgedragen, onder de hoede van de meester. Ruim tien jaar na zijn afrekening met Althusser werkte Rancière deze pedagogische kritiek uit in zijn boek *De onwetende meester*. Hij grijpt daarin terug op de historische figuur van Joseph Jacotot, die in het begin van de negentiende eeuw als Fransman in Leuven Frans gaat doceren.

Zonder kennis van het Nederlands slaagt Jacotot erin Vlaamse leerlingen die op hun beurt nog geen woord Frans kennen die taal bij te brengen, simpelweg door hen een tweetalige editie van Fénelons roman *Télémaque* te laten lezen. Of eigenlijk 'brengt' hij hen niets 'bij'. Zijn studenten leren het zichzelf. Zo ontdekt Jacotot de zelfwerkzaamheid als leerprincipe, met als uitgangspunt dat ieder mens een gelijke intelligentie heeft en leren bestaat uit de zelfstandige ontwikkeling daarvan.

Dat heeft tot belangrijke inzichten in de pedagogie geleid en Rancière zal dit gelijkheidsprincipe (van leraar en leerling, en van intelligentie) later met vrucht verbinden aan zijn politiek-esthetische inzichten. Maar tegelijk slaat hier de argwaan toe. Want ook al wordt de Nederlandse vertaling van *De onwetende meester* door de Vlaamse pedagoog Jan Masschelein met enthousiasme inge-

leid, het leermodel dat daaruit opstijgt doet ongemakkelijk denken aan het experiment met het 'Studiehuis' dat in het Nederlandse onderwijs de afgelopen jaren nogal problematisch is gebleken.

Het Studiehuis, waarbij leerlingen hun eigen studietempo en deels zelfs -traject bepalen en de docent hoogstens zijdelings bijstand en sturing mag geven, bleek inderdaad een zegen — maar dan wel voor de studenten die toch al goede resultaten bereikten. Juist de zwakkere leerlingen raakten hopeloos de weg en hun studiemoreel kwijt. In plaats van emanciperend te werken en de verschillen tussen de 'gelijke' leerlingen weg te nemen, werd de kloof tussen hen dus vergroot.

Het zal niet de eerste keer zijn dat welbedoelde emancipatieparolen in werkelijkheid uitmonden in een versterking van bestaande verschillen. Van een filosoof mag echter verwacht worden dat hij, wanneer dergelijke perverse effecten aan het licht treden, zijn denken daaraan bijstelt. En in dat opzicht lijkt Rancière, niettegenstaande zijn recente populariteit, een merkwaardige ouderwetsheid te vertonen. Ook in zijn meer recente werk lijken de jaren zeventig te herleven op een wijze die niet alleen maar verfrissend is.

Opmerkelijk genoeg stelt ook Sven Lütticken in de bundel *Grensgangers tussen disciplines* (die tegelijk met *Het esthetische denken* verscheen en waarin het werk van Rancière door diverse auteurs op adequate wijze wordt ingeleid) vast dat de (beeldende) kunst waarop deze zich oriënteert eigenlijk al tot het verleden behoort. Weliswaar wekt wat Lütticken daarvoor aan nieuwe doorbraak-kunst in de plaats stelt niet in alle opzichten vertrouwen. In tegenstelling tot wat hij waarneemt kan men veeleer vaststellen dat de kunsten momenteel veeleer terugkeren naar een tamelijk klassiek soort regelgebondenheid: tonaliteit in de muziek, figuratie in de beeldende kunst. Van een verlangen naar ont-regeling dat Rancière zo belangrijk acht, lijkt almaar minder sprake te zijn.

Nu kan dat natuurlijk worden afgeserveerd als een *retour à l'ordre* die gemene zaak maakt met de verrechtsing die de hele samenleving kenmerkt. Veel is daarmee echter nog niet gezegd. Minstens zou men dan moeten uitleggen waarom een dergelijke wending onwenselijk zou zijn, en zich daarbij, opmerkelijk genoeg, ook gedwongen zien tot

een discussie met bewegingen die over het algemeen nog steeds als links of vooruitstrevend gelden.

Ook de *Occupy*-beweging vraagt immers om strakkere regels: tegenover het vrijgezongen kapitaal dat in zijn nomadische flexibiliteit samenlevingen verwoest. Of de vrouwenbeweging die ontdekte dat de ontkenning van de seksualiteit lang niet iedereen tot voordeel strekte en al geruime tijd aandringt op almaar restrictievere verboden en geboden. In het onderwijs blijken de resultaten van de strakke pedagogie van de Vlaamse scholen intussen verre superieur aan die van het vrijgevochten Nederlandse onderwijs — waar privé-instellingen intussen de zorg voor zwakkere leerlingen aan zich trekken: uiteraard tegen forse betaling en voor wie zich die veroorloven kan.

Net als de sirenenstem van Badiou verdient die van Rancière dus uiterste behoedzaamheid, waar het op maatschappelijke en politieke vraagstukken aankomt. In hun denken herleeft een recent verleden, helaas zonder de correcties die de gevolgen daarvan nodig hebben gemaakt.

Veel interessanter zijn daarentegen Rancières esthetische inzichten. In zijn beschouwingen over de moderne of (post)-romantische kunst van het esthetisch regime ontvouwt zich een penetrante visie die zichtbaar maakt wat anders wellicht verborgen zou zijn gebleven. Hierin doet Rancières esthetica wat ze moet doen. Maar tegelijk moeten we vaststellen dat dit regime — zoals Lütticken terecht opmerkt — misschien alweer aan zijn einde is. Ook in dat opzicht laat Rancière zich dus voornamelijk kennen in zijn relevantie voor het verleden.

Jacques Rancière: *De toekomst van het beeld*, Octavo Amsterdam, 2010, , € 13,5. ISBN 9789490334055
Vert. van: *Le destin des images*. Distributie: EPO

Jacques Rancière: *De fabel van de cinema*, Octavo Amsterdam, 2010, , ill. € 15. ISBN 9789490334031
Vert. van: *La fable cinématographique*
Distributie: EPO

Jacques Rancière, Sudeep Dasgupta: *Het esthetische denken*, Valiz Amsterdam, 2007, 194 p., € 12,5
ISBN 9789078088141

Marie-Aude Baronian, Pablo Lafuente, Sven Lütticken, Solange De Boer (sam.): *Grensganger tussen disciplines*, Valiz Amsterdam, 2007, 125 p., € 14,58
ISBN 9789078088158

Jacques Rancière: *De onwetende meester*, Acco Leuven, 2007, 164 p., € 22. ISBN 9789033464560. Vert. van: *Le maître ignorant : cinq leçons sur l'émancipation intellectuelle*

157.3 / RANCIÈRE, JACQUES